

Kainuun musta kulta

Oiva Turpeinen: Mustan kullan maa. Tervan matka maailmalle. Amanita 2010. 199 s.

Mustan kullan maa jatkaa Oiva Turpeisen Kainuuta käsittelevien kirjojen sarjaa. Näyttämönä on tälläkin kertaa Kainuun seutu, sen ihmiset ja elinkeinot sekä nälkimaan ja keskusvallan, pohjoisen ja etelän, talouspoliittinen vuorovaikeus, mutta samalla myös Kainuun ja globaalin maailman aktivoituvat taloudelliset kontaktit. Kirjan otsikoinnissa on tarkentamisen varaa. Kannessa on otsikkona "Mustan kullan maa. Tervan matka maailmalle" mutta alkulehdellä on alaotsikkona "Tervan historia". Jos ihan tarkkoja ollaan, kumpikaan otsikko ei täysin vastaa sisältöä. Sisältöä paremmin vastaava otsikko olisi ollut esimerkiksi: "Mustan kullan maa. Tervanpolto ja metsäkäyttöpolitiikka Kainuussa 1860–1914."

Kirja on siis nimenomaan Kainuun 1800-luvun loppupuoliskon tervahistoria, vaikka takakannessa kerrotaan aiheen olevan paljon laajempi, ”suomalaisen tervan valmistuksen ja kaupan historia” tai ”ensimmäinen seikkaperäinen esitys vuosisataisen kauppatavaran historiasta”. Mustan kullan maa ei ole laaja-alainen tervan kulttuurihistoria, vaikka se tällaiseksi – ymmärrettävästi kustantajan toivomuksesta – on pyritty laajentamaan. Esimerkiksi tervataloutta Pohjanmaalla tai Savossa ei oikeastaan käsitellä.

Kirjan alkupuolelle on lisätty aiheetta täydentäviä ja ajallisesti laajentavia tekstejä. Niitä ovat esimerkiksi Olaus Magnukselta suoraan lainatut kirjoitukset tervanpoltosta ja Eric Juveliuksen 1700-luvulla laatima kansatieteellinen väitöskirja tervahaudan tekemisestä. On perusteltua kerrata Olaus Magnuksen tervakuvaukset sellaisenaan, mutta Juveliuksen väitöskirja olisi kaivannut tuekseen jonkinlaista hyödyn ajan kontekstointia. Miten Turun akatemian talousopillinen tutkimus ja julkaisutoiminta edesauttoivat tervataloutta? Kuvauksia tervanpoltosta olisi voinut hyödyntää vertaamalla ja kysymällä, tapahtuiko tervanpoltossa sadan vuoden aikana mitään muutosta.

Tervanpoltto on ikivanha keksintö, jota on hyödynnetty Pohjolan ohella ainakin Välimerellä ja Lähi-idässä. Jo kaikkittietävä Jumala hallitsi myös oikeaoppisen puunkäsittelyn ja neuvoi Nooaa tervaamaan arkkinsa pohjan. Nooan arki ei lahonnut vaan törmäsi vuoreen. Mutta mihin, kysyttiin Ruotsissa 1600-luvulla? Suurruotsalaiset gööttiläisen herätyksen saaneet arkeologit etsivät vuosisadan lopulla Olof Rudbeckin johdolla näitä kadonneen arkin tervaisia jäänteitä Åren ja Aavasaksan rinteiltä.

Terva mainitaan usein, myös Turpeisen kirjassa, laivojen tärkeänä tiivistysaineena ja lahoamisen

estäjänä. Kuitenkin laivat olivat 1600- ja 1700-luvulla tervauksesta huolimatta nykyiseen verrattuna hyvin lyhytikäisiä. Laivat lahosivat nopeasti; 1600-luvulla ne olivat käyttökelvottomia jo alle kymmenessä vuodessa ja 1700-luvun kaaleereja poistettiin käytöstä jo parinkymmenen vuoden palveluksen jälkeen. Syynä entisaikojen alusten lyhytikäisyyteen oli mielestäni niiden purjehduskauden ulottumisen jäiden tuloon asti. Laivat jätettiin jäihin tai vinsattiin märkinä telakalle, jossa ne eivät ehtineet kuivua ennen pakkasia. Pohjoinen petäjä kesti kuitenkin pakkasta paremmin kuin eteläinen tammi, ja mänty korvasikin tammen 1700-luvun puolivälissä ainakin pienemmissä aluksissa.

Alun kulttuurihistoriallisten ja kansatieteellisten lukujen jälkeen päästään käsittelemään Kainuun tervapolttoa luvussa ”Metsälainsäädäntö 1861”. Kirjoittaja, itsekin kainuulaisen tervanpolttajan poika, tuntee hyvin maakunnassa käydyn metsä- ja aluepoliittisen väännön. Kirjan loppuosa käsittelee merkittävää talouden rakennemuutosta, jossa kainuulaisittain verraten kannattava tervanpoltto joutui valtiovallan muutospainoiden kohteeksi.

Keskusvallan ja paikallisyhteisön intressit törmäsivät Kainuussa 1800-luvun keskivaiheilla, kun valtiolta halusi lopettaa tervanpoltton alueella. Tuo etelän näkökulmasta arkaainen elinkeino tuli ajaa alas samalla tavoin kuin kaskeaminen edellisellä vuosisadalla kauppasahojen tieltä. Uusi innovaatio, tieteellinen metsänhoito, levisi Suomeen 1800-luvun puolivälissä Saksasta (alan johtava asiantuntija oli saksalainen Edmund von Berg). Tervanpoltosta ja metsien haaskaamisesta oli siirryttävä metsänhoitoon. Valtio halusi päästä osalliseksi pohjoisen metsärikkauksista ja kumota Kainuuta koskevat 1700-luvulla tehdyt keskusvallalle epäedulliseksi muodostuneet

kontrahdit. Taustalla oli, minkä teki- ja hyvin tuo esiin, Krimin sodan sekä Helsingin ja Hämeenlinnan välisen rautatien rakentamisesta aiheutuneet ennennäkemättömän suuret kustannukset. Täyttääkseen nämä rahareitit valtio halusi ottaa käyttöönsä Pohjois-Suomen suuret metsävarat. Tämä toteutettiin iso- jaolla, joka 1800-luvun puolessa välissä ulotettiin Kainuuseenkin. Näin valtio erotti kylien välillä olleen aiemmin yhteiskäytössä ja vapaassa nautinnassa olleen ”liikamaan” omaksi valtionmetsäkseen. Tervanpoltto ei kuitenkaan loppunut.

Eräänlaisena tuhoon tuomittuna kompromissina valtiolta yritti kannustaa pohjoisen talonpoikia siirtymään hautatervanpoltosta uudenlaisiin tervauuneihin. Saksalaisperäisellä innovaatiolla oli kaksi merkittävää etua: se säästi tukkimetsää, ja juureksia ja kantoja voitiin polttaa tervauuneissa myös talvella. Tervauuni ei ajallisesti joustavana elinkeinona haitannut perinteisen hautatervanpoltton tapaan maanviljelystä ja karjanhoitoa, joita valtiolta kaiken aikaa yritti vahvistaa Kainuussa. Tervauunit tai suuremmat ”tervatehtaat” eivät kuitenkaan kannattaneet taloudellisesti. Tervauunit olivat liian kalliita ja palonarkea, ne eivät kestäneet yli 240 asteen kuumennusta useiksi kymmeniksi tunneiksi. Tervauunien käyttö tyrehtyi kannattamattomuuteen, mutta ei vanha hautatervamenehtelmäkään vielä ollut kadonnut. Tuhatvuotisen menetelmän loppu kuitenkin koitti 1900-luvun alussa, kun rautatie ulottui Kainuun korkeudelle ja lopetti maantieteen ja luonnonolojen vuosisataiset kuljetusesteet puutavarakalle. Metsää kannatti nyt hyödyntää muullakin tavoin kuin tervaa polttamalla. Metsäteollisuuden ja metsänhoidon aika alkoi pohjoisessa.

Kainuun näkökulmasta tervanpoltton kieltäminen ja maanviljelyyn kannustaminen kieli siitä, ettei

valtiovalta tuntenut Nälkämäan oloja. Keskusvallan ylempien virkamiesten pohjoiselle rajaseudulle tekemät matkat olivat 1800-luvulla vielä poikkeuksellisia tapauksia. Esimerkiksi suoviljelyn mahdollisuuksiin uskottiin liian optimistisesti. Tietoa pohjoisen kasvimaantieteestä ja geologiasta vasta kerättiin. Toisaalta valtiovallan pyrkimykset eivät kokonaisuudessaan avautuneet korpikansallekaan, vaikka näillä ”eteläisillä” pyrkimyksillä ajettiin pitkällä tähtäimellä myös pohjoisen etua. Olihan esimerkiksi kustannuksia nielleen Helsinki–Hämeenlinna-radnan rakentaminen ensimmäinen tärkeä askel siinä kehityksessä, jonka ansiosta 1900-luvun alussa saatiin ratayhteys Kainuuseenkin.

Välillä Turpeisen käyttämät lähteet ”puhuvat” ehkä jonkin verran liikaa. Esimerkiksi luku ”Keisari pyydetään apuun” koostuu toinen toistaan seuraavista viranomaislausunnoista, ”Talonpojan ääni” lähes pelkästään lehtikirjoituksista ja luku ”Väylien kunnostus” lainauksista Suomen virallisesta tilastosta. Viime mainitusta seuraava tekstinäyte: ”Vetotielle pystytettiin hirsiarkku, jonka täyttämiseen tarvittiin 204 kuutiota kiviä. Siihen käytettiin 162 päivätyötä ja rahaa 429 markkaa.” Asia olisi voitu esittää taulukon muodossa.

Sinänsä vesiliikenneyhteyksiä käsittelevä luku on aiheeltaan kirjan tärkeimpiä. Olihan Kainuun taloudessa ja olemassaolossa kyse juuri siitä, kuinka maantieteen ja luonnonolojen esteet kovalla työllä vihdoin voitettiin ja kuinka liikenneyhteydet, rata, höyrylaivaliikenne, koskienperkaukukset, kanavoinnit ja venetiet (*vetomöjljät*) sekä lopulta puhelin kytkivät Kainuun lopulta maailmantalouden lähes reaaliaikaiseen verkostoon.

Turpeinen tuo hyvin esille sen miten talonpojat osasivat hyödyntää omaa pohjoista lehdistöään, Oulun Viikko-Sanomia, Kajaanin Lehtea ja Kaikua, taistelussaan

Helsingin herrojen ja silloisen ”etelän median” (Uuden Suomettaren) ”tietämättömyyttä” vastaan. Talonpojat vaativat perusteettoman laajoja maita isojakoneuvotteluisa, kirjoittelivat yliampuvia ja lioittelevan naiiveja valitusvirsiä tervanpolton raskaudesta (”tervanpoltaminen on *kidutusvankeus*”), taktikoivat viranomaisille laatimissaan vastineissa, joissa oli usein ns. kätetty agenda (s. 125) tai runsaasti ”pelivaraa”, tai lähettivät karvalakkidelegaatioita senaattiin. Turpeinen tuo hyvin esille sen, etteivät pohjoisen talonpojat olleet mitään aloitekyvyttömiä alamaisia.

Tervan ympärille muodostui keskialjalta alkaen Pohjois-Suomeen kokonainen tervakulttuuri valmistusrituaaleineen, tervaveneineen, kauppatapoineen ja kielenkäyttöineen. Kun tervatynnyrit pitkän ja vaivalloisen matkan – yleensä työnjako oli se, että emäntä souti ja isäntä piti perää (kuvat s. 141, 191) – päätteeksi oli saatu Oulun tervahoviin, alkoi tynnyreiden tarkastus eli *räkyminen*. Tynnyreistä laskettiin, *kuseteltiin*, aluksi tarkastajien toimesta ylimääräinen vesi pois. Joskus tämä asiaan kuuluva kusetelu muuttui todelliseksi *kusettamiseksi*, kun *räkäri* laski keposmielessä veden sijaan ehtaa tervaa omiin pulloihinsa.

Jos tervatynnyreiden saanti Ouluun oli hankalaa, ei kotiinpaluukaan ollut leppoisa huvimatka. Vaarallisia koskia piti laskea tavaraa pullollaan olevilla kiikkerillä tervaveneillä ja ylittää Oulujärven laaja tuulinen selkä. Oman haasteensa veneen ohjaamiseen toivat kaupungista hankitut tuliaisets, mm. rommi, jonka voimalla moni koskia liian iloisesti lasketteleva tervaukko otti hölmöjä riskejä ja menetti henkensä. Pätevistä venemiehistä alkoi onnettomuuksien takia olla pulaa. Tervakaupan myötä peräkyliin levisi rommin ohella muitakin uutuuksia, kuten kahvia ja sokeria. Hyvinä aikoina, tervan kysynnän huippukausina, näitä ul-

komaisia nautintoaineita oli Kainuun nälkämäilla yllin kyllin.

Lähdeaineisto on kokonaisuudessaan monipuolinen, ja mukana on myös venäjänkielistä asiakirjaaineistoa. Kuvitus on hyvin valittu, ja varsinkin kaupunkien asema-kaavat ja tervakaupan vaikutus niihin on tuotu selkeästi esille.

Kaiken kaikkiaan Oiva Turpeisen eloisesti juurevaan tyyliin kirjoittama kirja on asiantunteva Kainuun tervan ja autonomian ajan pohjoisen metsäpolitiikan historia ja samalla pohjoinen näkökulma Suomen taloushistorian merkittävimpään murroskohtaan.

– MIKKO HUHTAMIES